

BONTINS 2016 * L° 77

Li Rantoele

Gazete di prôze nén racontrece ki rexhe tos les troes moes eplaideye pal "RANTOELE", soce nén recwârlante (a.s.b.l.)

mimbe del Soce po les mancîs Lingaedjes et Tuzances d' Urope (ALCEM), avou l'aspalaedje del Kiminalté Walonreye-Brussele

À mitan des nûlêyes, Li Rantoele a 20 ans

Mwaisse sicrijheu : Lucyin Mahin - Dessins : Djozé

Eplaideu responsåve : Pire Otjacques

19, rûe d' la Hète, 6840 Li Tchesteu - Bureau de dépôt : 6840-Neufchâteau

Pris : 3 uros å limero ; abounmint po èn an : 12 uros (20 po l' etrindjir)

à conte IBAN : BE74 0682 2043 0507 BIC : GKCCBEBB

Li mot « rantoele »

Li mot « **rantoele** », c' est dandjreus on riscôpaedje [mécoupure] do shuvion [suite de mots] « l' arantoele » (l' araegnreye, l' arincrin). On l' dijheut purade e l' Basse Årdene, la k' i s' prononce *ranteûle, ranteûye, rantûye, rantûle, rantôye, rantoûye, rantoûle, rantwèle, rantwâye, rantwaye, rantwale*, evnd. (ALW 8).

Li Rantoele-soce

Li Rantoele-soce, c' est ene Soce Nén Recwârlante (S.N.R., a.s.b.l.) k' a stî ahivêye e 1996 pa Tiri Dumont, Lorint Hendschel, Lucyin Mahin, Pire Otjacques & Stefane Quertinmont. Po pus di racsegnes, alez sol Wikipedia walon, et potchî a « Li_Rantoele_(soce) ».

Li Rantoele-gazete

Li Rantoele-gazete eplaidêye a pus sovint des ârtikes e **rfondou walon** (orthographe wallonne unifiée).

Sacwants tecses sicrîts e-n on walon coinrece [régiolecte] et riscrîts e rfondou cial ont stou eplaidîs, come li scrijheu(se) les a-st ortografyî, sol djâspinreye « li walon d' emon nozôtes » : <http://walon.cultureforum.net/>

Responsâvte

Les scrijheus sont responsâves di leus scrijhaedjes et les dessineus d' leus dessinaedjes.

Croejhete

Come dit mwints côps ciddé, li pârticipe erirece eployî avou « awè » NI S' ACOIRDÈYE NÉN avou l' droet coplemint metou padvant. « C' est l' tchâ k' dj' a **cût** ayir » (nén : ki dj' a ***cûte**). Portant, dj' a co lî enawaire : « ene des pus belès catedrâles ki l' Urope âye ***kinoxhowes** » po « ... âye **kinoxhou** ». Eyet « a on moumint dné, l' ouxh s' a ***drovowe** » po « ... s' a **drovou** ».

Attention, en wallon le participe passé employé avec « avoir » ne s'accorde pas avec le COD placé devant.

Abondroets

Les scrijhaedjes del Rantoele polèt esse riprins tot marcant bèn l' sourdant.

Les textes publiés dans « Li Rantoele » peuvent être repris en citant la source.

Et n' rovyîz nén ki :

xh se prononce généralement **ch** et **jh** se prononce **j** (les 2 se prononcent **h** a Liège); **ea** se prononce **ia** ou **ê** (fr. eau); **én** se prononce généralement **in** (**én** ou **é** a Charleroi); **ae** se prononce généralement **a** (**è** à Liège, **â** à Charleroi dans le suffixe -âdje), **oe** se prononce généralement **wè** (**eû** à Liège, mais aussi **è**, **û**, **ë**, **wa**, **où**, **wé**, etc.), **sch** se prononce **sk** ou **ch** (mais **h** à Liège); **oi** se prononce **wa** à Namur, **wè** à Liège, **ôn** à Charleroi et **où** à Nivelles, **â** se prononce **au** à Namur, **â** en Haute-Ardenne, et variablement **au**, **â**, ou **a** à Charleroi; **ô** se prononce souvent **ôn** (presque **on**) mais **où** à Nivelles et à Fosse-la-Ville; **sh** se prononce **ss** à l'Est et **ch** à l'Ouest; **oen** se prononce souvent **on** à l'Est et **win** à l'Ouest.

Les linguistes appellent ces lettres des **diasystèmes** ou **archigraphèmes**. E walon, on dit **betchfessîs scrijhas** (do viebe « betchfessî », *placer tête-bêche*).

endè (**end**, **ndè**, **nd**) se prononce **ènnè** (**ènn'**, **'nnè**, **'nn'**) sauf à l'Ouest où il se rend par **'dd'** (simplifié en **d'** ou **d-**)

En wallon unifié, tous les E internes se prononcent **è**. remantchî = rêmantchî; retchessî = rêtchêssî. La lettre **é** ne s'écrit que si elle représente un phonème du wallon : ceréjhe, tuzé, singlé. Non si elle provient d'un calque du français : prezinter, republike (lire è).

Di traze a catoize

Novelès stroetès plakes e walon

Li novele plake des « **Droles di lodjeus** » est foû. C' est on dobe CD avou 22 tchansons et on live avou des paroles. Mins on nel trovè ki so Lidje. Po l' awè foû principâte, emilez a Djhan-Pire Vervî. jean_pierre.vervier@teledis-net.be

Cofret avou cénk CD da « **Elmore D** ». Emilez a Daniel Droixhe : daniel.droixhe@ulg.ac.be

Novèa live e walon

« **Gueuyes di Walons** », 23 portraits d' Walons pus vraiys ki l' vrai. Mins nén tertote)s des pus catolikes ki l' Pâpe ! 12 €. Emilez a Djâke Desmet jacky241243@gmail.com ou passez a Diblou, ezès meyeusès livreyes del veye.

Li RANTOELE

Bates

Li bate des scrijheus do Cinte (e-n alaedje dispu 2014) riçuvrè cite anêye ci ene ouve di prôze avou dipus d' 4 pådjes, nén eplaidêye divant 2014. C' est pol 15 di may 2016. N a 1500 € pol prumî, 750 € pol deujhinme. Fât 5 egzimplaires, a-z evoyî avou ses no ey adresse a Christian Quinet, *rue de la Résistance* 20, 7100 El Lovire (Èl Louvière).

Bate « **on scrijheu... on djheu / ene sicrijheuse... ene dijheuse** » (Un auteur... une voix). Avou on tinme oblidyî : on temonaedje.

Les tecses (inte 20 royes et deus pådjes) divèt esse rintrés (6 egzimplaires sins scrire si no, apus k' dins ene cloyowe ewalpeure) divant l' 15 d' octôbe 2016 amon : Annie Rak, Rowe do govienmint, 15, 7000 Mont. Li scrijheu doet tchoezi on lijheu k' a dpus d' 16 ans. Gn ârè sacwants pris.

Bate di noûmots del fiesse âs lingaedjes walons. Vos fât ratourner 100 mots francès des docteurs. Loukiz p. 21.

Ratacaedje

Li bagance dispu ki l' monde est monde

Manfred Lejoly, dins on responda pol tévé waloncâzante, si sbara des reyaccions, covite fachisses, des djins, so les djâspinreyes éndjolikes [fora] et les rantoeles di soçnaedjes [réseaux sociaux]. Portant, l' ome a todi bodjî foû payis, dispu ki l' monde est monde.

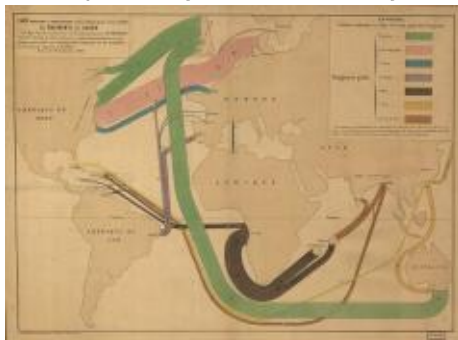
Li frileusté des Uropeyins si voet docô al manire k' il ont lomé les mouvments d' bagance [migrations humaines] aviè l' Urope e 2015 : li **crijhe** des abagants.

Les chifes

Li chife ki s' a spårdou patta-vå les medias al difén d' l' anêye passêye : on miyon d' abagants avnît e l' Urope, tot trevâtchant l' Mîtrinne Mer. A rmete às 250 miyons di dmorants des payis ascoyeus. On trove ki c' est Mouze et les vâs.

Dispu 2011, li Tourkeye nourit et lodjî 2 miyons et dmey di Siryins, po ene peuplacion di 70 miyons d' Trouks.

Asteure, loucans ene miete ene mape des mouvments d' djins aviè 1850. On voet ki l' Urope evoye des banslêyes

di djins eviè l' Amerike bijhrece, ene miete sol Braezi, et eto ene câkêye après l' Ostraleye.

Dins on novea live rehou a l' ocâzion del fiesse às lingaedjes walons, Erness Benwet raconte les rascråwes des djins d' Anloe al guere di 14. Li pâye rivnowe, n' a pont d' ovraedje po nourî les pekêyes d' efants ki nos tayons fjhént co a ç' momint la. N' aveut k' ene vudindje : ebaguer. Insi, di 1850 a 1930, les Walons sont-st evoye el Wisconsin ey ôte pâr ezès

Plake Nameur-el-Wiconsene

Stats Unis, à Canada, à Braezi (tuzez à pa da Joao Havelange, li ci k' a stî prezidint do Comitî olimpique). Pu à Congo et Rwanda-Ouroundi.

On a sogne ki les noveas arivants catchexhe des sôdârs inmis, a môde d' ene « cénkinme colone ». Mins nozôtes, les Uropeyins, k' avans dj' fwait, tot-z arivant e l' Amerike ey e l' Afrike. Distrujhaedje des impies asteke ey inca; djencide des Indyins carayibes; dimezindjnaedje [de décimer] des cis des Estats Unis.

Pâr des Bedjes ont bouté al tcherete. Savoz bén k' on mete asteure sol djivêye des peupe-sipatas [génocides] les 2 miyons d' Congolès k' ârênt morou djusse après l' colnijhaedje pa Yopôl II ? Pask' on les bateut po k' il ovrênxhe ezès plantisses d' âbes à cawoutchou.

Kî çk' ascoye li pus d' abagants ?

Asteure, loucans ciddé sol costé, des chifes sol bagance inte 1960 eyet 2010, ki dispârtixnut les rçuvants payis sordon leu ritchesse. On voet ki les ritches payis ont ascoyî 128 miyons d' djins, sol tins k' les pus pôves payis endè rçuvént 86 miyons. Co ene mintreye, dabôrd, di dire ki les djins aplovèt après nozôtes po nos haper nos ritchesses.

Âresse, les abagants apô-

vrixhèt i les payis k' il î avnèt. Oudon l' contrève ?

Onk des pus vîs egzimpe di diswalpaedje d' on payis pa des abagants, c' est l' ci del Suwede. Avou les Walons da Louwis d' Djer, li payis fjha ene fele ascoxheye e-n avant, et divni onk des prumîs produjheus d' instrumints d' fier (inte di zels, des canons).

Loukîz les sincieus almands ressâvés e l' Amerike, et k' ont stî po brâmint dins l' evoyaedje d' ene fizêye amerikinne avou des djins sol lune. Waitîz ossu li vitesse do progrès d' Israyel inte 1950 eyet 2000. Tot çoula avou des abagants.

- *Mins ces refudjîs la ki nos arivnut asteure, i n' savèt rén fé. I vegnut djusse po profiter d' nos moutouweles et d' nos lwès sociâles.*

Co on côp ene fâsse idêye. So 100 afuyîs siryins ou irakyins, end a 30 k' ont on diplôme d' umanités, et 10 a 15 ont stî a l' université u dins les hôtes scoles.

Pocwè k' Angela Merkel a accepté d' endè prinde 800.000 e 2015 ? Paski l' industreye almande, sins djonnes po rprinde les posses des vîs k' evont al pinsion, alêve bérade tourner a cou d' poyon.

Lucyin Mahin, li 8 di fevrî 2016

Bagance : les sins-cour, les sins-vergougne, les rovyisses eyet...

...les bagants et mi

Dj' a fwait m' prezintaedje e deus côps ; li deujhinme respond l' prumî. Li cmince, ça vos pout tchoker, mins c' est fwait esprès.

Cwè-z è fé ?

Foirceymint, vos av veu totes ces nûtes [meutes] d' abagants la ki sont k' evayixhèt noste Urope. Des especes di canvolants, awè ! Des incapâbes. S' i n' ont ni ovraedje ni sôs, c' est k' i sont todi bons a rén. Adon, cwè k' on ndè pôreut bén fé ?

Et ça fwait des efants ! Et bén seur, ça vént po profiter d' nos uros. Oyi : esse nouris, lodjîs et co payîs al djournêye. Nozôtes, nos n' avans nén dandjî d' zels. Tolminme, ça alève netmint mî dins tos ces payis la cwand c' esteut des colneyes

Et kibén k' endè va vni ? On n' è voet nén l' fén. A foice, èn nos vont i nén bouter a l' ouxh d' emon nozôtes. On pôreut ptete kimincî pa les relére. Crustins d' on costé, muzulmans d' l' ôte. Paski tolmonde sait bén ki dsu les crustins, i gn a ni mâlonesse ni assazin.

Rotaedje disconte l' « evayixhmint pàs moslimîs » el Pologne (libe foto Wikipedia)

Rén k' d' aliner ci sôre di dijhêyes la, ki n' sont nén ddja des idêyes, dj' a l' gote à front, et dj' a hâsse di m' laver les mwins. Mins mi stilo, i n' vout rén sawè.

Rassurez vs, mes djins. Ci n' est nén do tot mes idêyes. Mins c' est çou k' on voet ou k' on-z etind par ci par la. Çoula, et co bén des ôtès prôtes. C' est dit

sins cour et sins vergougne. Est ç' seulmint umin ?

Abagants aviè l' France et Francès ebagants

Dji câze del France pask' i fât dire ki dj' so on Francès (ârdinwès). Nonna, twè, ci n' est nén ene maladeye ki s' prind !

Mi, esse disconte les abagants ou eco bén pire, raecisse, impossible !

Dj' a vnou à monde dins on viyaedje al frontire. Dj' a don todi veu des etrindjirs. Et dj' n' a djamây veyou grande diferince. Sortot k' c' esteut des Walons. Avou ça ki sacwants d' mes tayons end estént eto. Dj' a stî prof. Dj' a cnoxhou des scolîs vinous ossu bén di Pologne ki do Senegal, e passant pa ene dozinne d' ôtes payis, et dj' n' a djamây veu d' adire etur zels.

Des camaerâdes, dj' end a deus, onk vinou d' Itåleye, l' ôte k' î a skepyî; onk Francès, l' ôte Bedje, et tos les deus ont stî profs di francès.

C' est k' i n' fât nén croere : po-z ebuguer, fât deus cwâlités. Dji di bén : cwâlités ! El coraedje di s' displanter po todi. Li volté et l' ambition, malgré des taes d' mâlâjhminces di rawete, di fé ossu bén ki les cis do payis ki vos rçût.

Tén, po dire li vrai, c' est cwè li porcintaedje di familles ârdinwesses (des deus costés del frontire) ki n' contèt nén ou n' ont djamây conté des djins vinous d' ôte pàrt ?

Inte di nozôtes soeye-t i dit, dins m' famille, c' est l' contrâve. End a deus ki sont-st evoye viker a l' etrindjir. Et k' ont stî bén rçûs. Mafwè, c' est k' i sont d' valeur ! Et cwanlminme maryîs avou des « otoctones ».

Si vs estoz curieus, rwaitîz don les letes di moirt dins vos gazetes ordinaires. C' est cadjolé, edon ? N a des nos d' totes les cognes, nén djusse des assounances francesses ou walones. Cwand c' est k' vos avoz vlou viker sol Tere et ki vos vos rtrovez padzo, ké diferince inte les etrindjirs et ls ôtes ?

Abagants del Mîtrinne Mer rascodous pa on batea d' l' operâcion « rogne d' aiwe » [triton] (libe foto Wikipedia)

Al fén, ridjhans ki, la septante-cénk ans, gn a bén des Ârdinwès, francès et walons, k' ont stî oblidyîs di s' endaler d' leu mājhon e-z esperant trover on djîsse po s' mete al coete del guere. Ç' a stî çou k' on lome l' evacouwâcion. On a stî eto des ebagants !

Gérard Avril, li 3 d' nôvimbe 2015, scoles di Bive; scolaedje pa les scolîs

Imådjes del guere di 40 dins l' Bote di Djivet, ki fjha des efuyîs (refudjîs) avou les Ârdinwès

Rapoirtaedje sol voye des bagants ey el Walonreye

Sol tévé waloncâzante

E moes d' djanvî, dj' a-st eberweté so VoBuze (Youtube) ene videyo adjinçnêye e troes bokets. Li prumî djâze di l' emigrâcion des Walons e l' Amerike, eyet di l' egzôde di 40...

Après, on rescontere des abagants d' Afrike coûtchantrece (Senegal et Guinée-Conacri), k' ont trevâ-tchî l' dezert, et ki sont-st a stok dins les montagnes do Rif (al Bijhe do Marok). Li troejhinme boket, c' est des temonaedjes di Walons.

Nozôtes, les ebagants

Pire Otdjâke : I n' fât nén rovyî k' on a yeu deus gueres, ossu, avâr ci. I gn a brâmint des djins k' ont-st emigré. Gn des djins k' ont dvou ndaler e l' France.

Octâve Djâke : Dj' avans pârti, nozôtes, li 10 di may e 40. Ey ariver a Belak (dé Limodje) li 4 di djun. Faleut k' ti diclâres les sôs k' t' aveus. Dj' esténs mes cwate sours, et m' fré, li mere et l' grand-pere. Li pere esteut dmoré a Tchonviye, lu. Pocwè ? Cwand il a-st arivé a velo a Pali-jhoû, il a toumé so des cis k' estént avou on tchâr ossu, ki nd avént ndalé. Et k' avént stî bombardés. Et l' ome esteut touwé a costé del tcherete. « Si c' est po mori, so les voyes, dji m' erve », dit-st i.

André Jancart : El France, nos esténs dins on ptit vijaedje, et gn aveut ene mâjhône abandonêye. Adon on-z a stî ddins : on nos l' a dné. Les parints alént travayî. C' esteut tins do four, et il alént ovrer al cinse.

Pire Otdjâke : Et Nesse, dins s' live, raconte li paskeye di s' mononke-tâye k' a stî emigrer

Cwitans nosse vijaedje / Avou des grands saetchs. / Nos rvénrans tcherdjîs, / Tot d' ôr, rabiys.

Taijhe tu cwand dj' î pinse, / Dji piè pacyince. / Dji nos voe ritçhâds, / Avou vweteures et tchvâs.

Abeye, fijhans nosse paket ! / Evoye, Minike, / Po l' Amerike !
Philippe Lagrange, diviè 1880

â Canada. Et il î sont co.

Après, li videyo titrêye : « C' esteut la lontins, e 20înme sieke. Mins asteure, sobayî... »

Dins les anêyes 2000

Li fime candje tenoncô d' muzike, avou on rôlmint d' taburin, al môde d' Afrike. Di l' ebaganance des Walons viè l' Californeye, on-z aplonke dins les montinnes do Marok, ey î resconter des bagants a mitan voye. Mins dvant çoula, on s' arestêye dins on grand pôrt. Li fimrece carwaite on cai avou des cints et des cints d' otos ki ratindèt d' esse tcherdjeyes so des cargos. Li foû-vwès dit :

« Li monde etir – les payis do Coûtchant, todi – polèt vinde leus prodûts – des otos, metans, vaici – et ls evoyî so tote li Daegne. Mins les djins, zels, plèt i bodjî insi, d' ene plaeece a l' ôte ? » Nonna, taiss ! Drole di dujhance, vormint ! Come si l' mwin d' ouve ni sereut nén ene pârtêye del valixhance economike d' on fabri-ca.

D' ene trake, on fwait cnoxhance avou deus Senegalès, ki sayèt d' passer e l' essera (eclâve) di Cewta.

À fond, c' est l' Espagne; âdvant, c' est co l' Marok; loukîz l' grand meur k' i gn a inte les deus

- Payou av passé po vni e Marok ? :: Pa l' Aldjereye : Kidal-Tamanrasset.

- C' est les Touwaregs ki vs passèt ? :: Oyi

- Sont i binamés ? Pont d' rujhes

avou zels ? :: Neni !

- Est ç' e-n oto, e camionete ? :: E camion.

- Et dvant çoula, po-z avni e Mali, pont d' arnâjhes ? :: Nonna !

- Et cial â Marok, vos n' avoz trové nol ovraedje ? :: Non. Vaici, gn a trop di bagants ki s' etaesnut. E l' Aldjereye, e passant, on trovêye ene miete di boutaedje, pacô.

- Cwand alez avni a Cewta ? :: Cwand plairè-st a Diu, inchalla.

- End a k' ont passé, dins vos frés bagants ? :: Oyi, tenawete.

- Ebén, on vs sohaite boune aweure !

Ene miete pus lon sol voye, c' est des Guineyins ki vlèt purade trevâtchî so Aldjez-rasse, avou des naeçales.

- Bondjoû ! :: Bondjoû et diewåde !

- C' est tchir po passer ? :: Foirt tchir ! Et toplin des mehins, avou ! Minimom 400 uros po-z avni cial â Marok. Pu 600 po passer l' aiwe.

- C' est âjhey di viker ciddé â Marok, e ratindant ? :: Diu merci. Gn a des djins ki nos vnèt dner di l' amagnî, catchetmint. Mins todi dmerer muchîs dins les bwès, c' est mâlâjhey !

- Gn a pont d' rujhes avou l' police ? :: I vnèt tenawete et nos retchessî dins les bouxhnisses, po n' nén k' on nos voeye tot do long del voye (dandjeus cwand gn a on batea avou des tourisses ki disbarkêye). Nozôtes, cwand on voet l' police, on s' saiwe. Afeye, i n' rintrèt nén nén dins les bwès. Mins des ôtes côps, i nos vnèt cweri, nos apicî, et nos revoyî dins les grandès veyes. Mins nozôtes, sins cwârs, kimint fé po rivni cial ?

A shuve sol tévé waloncâzante. Hârdêye a pârti di l' Aberteke (hptt://aberteke.walon.org)

Walonreye : bén-boere

Li maitrank

Li moes d' may risserè bévite la. Dins les fleurs ki vont flori ç' moes la, gn a Bén seur li passe-rôze [muguet]. Mins dins l' Gâme, çou ki conte, c' est l' rinne-des-bwès.

Li mot « Mai-trank » vout dire biesmint e guestumate [luxembourgeois d'Arlon] : abwesen (trank) do moes d' may.

C' est ene ricete do pays d' Arlon, ki les djins d' avâr la fihèt câzu tertos e leu mâjhon.

E moes d' may, fât aler code dins les bwès ene plante k' on lome li rinne-des-bwès [aspérule odorante]. Ele ni crexhe k' a des plaeces k' i gn a, pa plakes, dins l' pays d' Vierton et avâr la.

Codoz è 25 pîs et s' sicavez è les pitîs blankès fleurs. Asteure,

prindoz 3 lites di blanc vén, du l' ebligne u do rivaner. Metoz les fleurs di rinne-des-bwès ddins, avou 3 foyes di noer-gurzalî, 25 bokets d' souke, ene orandje et l' mitan d' on citron.

Leyoz l' maxhisse dins ene grande djusse [cruche] ou on pot d' grès, 48 eures d' astok. Mins vs âroz sogne di tenawete

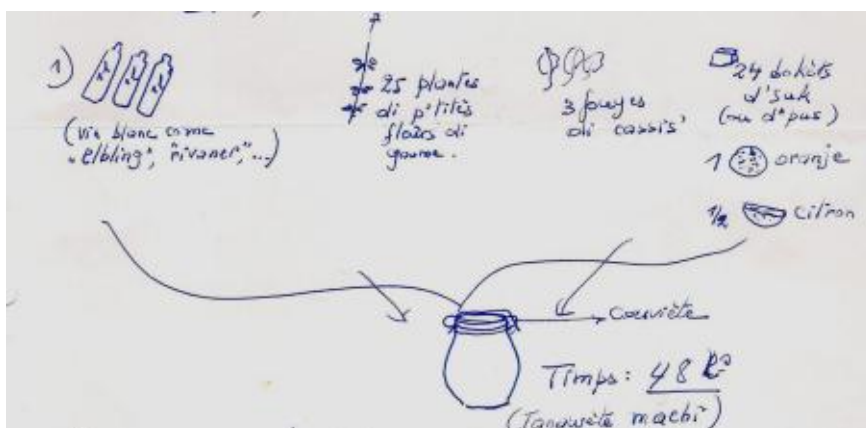
rimaxhî.

Après deus djoûs, rissaetchîz les plantes foû do taexhon [pot en terre], et radjoutez on dmey vere a bire (100 cécés) di cognak et deus henas [verre à vén à pied] (50 cécés) di gote mandarin.

Pu mete abeydimint e botayes. Vos wârdez les botayes el câve.

Divant del siervi, vos rmetoz li botaye e frigo.

Ramexhnè pa Lucyin Mahin dé Ivon Lorint, di Musson e 1998; grâce eto a Andréye Bacq (1927-2014) di Stocveye pol no walon del rinne-des-bwès.

Nateure : li moxhî e moes d' may

Touweu d' rinne

Divant l' trô d' vol, dins ene tchetoere, e moes d' may, on mete on batch po rascoyî les rines et les fâs bourdons. Si l' fâreut i rinetyî tos les djoûs pask' i stopèt l' passaedje.

Tins d' l' ivier, totes les moxhes sont âdvins. Ki, s' i gn a ene loukêye di solea k' i fwait dipus d' 10 digrés, les ovrires moussèt foû, djusse po prinde l' air, ca gn a nole fleur a-z aler plocter [butiner]. Les meres et les fâs bourdons n' ont nèn co l' bodjâjhe, dai, zels.

Mins e moes d' may, c' est èn ôte traeyin. Les rines fwainnut on disdû d' tos les diâles po-z aveur ene cawêye d' ovrires avou zeles po fé on djonnea [essaim]. Si vos alez schoûter après vosse tchetoere, al nute, vos oyoz k' ça zûntêye a rlaye. C' est çoula, on samroû, â prumî sinse do mot. Adon, il est grand tins di mete li batch k' on a dit.

Metans ki vs ârîz co raté li prumî djoû d' rexhowe, c' est rén : elle ont rexhou sins ovrires po sey

adjermonêyes des fâs bourdons. Mins après, cwand ele rimoussèt plinnes, ele si vont bate a moirt ca gnè doet awè k' ene seule rinne dins tchaeke tchetoere. Les ôtes divèt samer [essaimer].

Li boesse k' on dit

Admetans ki vs avoz metou vosse boesse a tins. Elle a on treyisse so tote li lårdjeur del tchetoere. Les mâyetes do glindisse [grille] laiynut passer les ovrires, mins ni les meres moxhes, ni les fâs bourdons. Et ces gros bômels la ki n' vlèt nèn rimoussî âdvins ! I dmoret plakés â greyi, tantea ki les ovrires ont do mâ di vni foû.

Adon li moxhî si doet candjî a moudreu. I va rsaetchî l' batch, prinde les mâyes et les frumeles, et les touwer.

Ôtrumint, si vos av ene tchetoere di 40.000 moxhes, et k' i gn a deus troes rines ki saiwèt avou tchaeke on djonnea di dijh meye ovrires, vosse rutche est dispeuplêye. Avou ça ki, adon, c' est l' viye rinne di l' anêye di dvant (ou minme did la deus ans) ki dmeure. Et leye, ele n' a pus ostant d' vigueur po ponre. Et vos n' âroz ki waire di lâme a rascoyî e moes d' setimbe.

Fât çk' i fât. Di totes façons, nosse pa, cwand i rascodent des sâvaedjès colneyes dins les bwès, et ramoenner les tchetoeres po prinde li lâme e reve [gâteau de miel] al difén d' l' esté, i touwéve tot, la, lu. Rines et ovrires totsû Bén. Il esteut co pus moudréle ki mi, taiss, lu.

André Lamborelle, li 27 di fevrî 2016

Ecolodjeye : on modele pol divnance del Daegne etire e 21inme sieke ?

L' iye di Pâke

Cwand Djâcob Roggeven, on marin holandès, discovra l' iye di Pâke e 1.722, i n' î trova k' ene tere coviete di crouwins : des waides di mâlès ptitès bassès yebes.

Pus nol âbe et kékès cintinnes d' âmes ki viként pôvriteuzmint di maiguès verdeures et d' poytreyes.

Libe foto Wiki (da Bjørn Christian Tørrissen)

Sins les âbes, sins leu bwès : nou batea, nole betchete [barque]. Impossibe po les Pâskiyîs di cwiter l' iye ni minme d' aler pexhî e l' ocyan.

Portant, end aveut i, des pexhons, et nén des mwindes, la tot près et totâtoû d' zels.

I fât dire ki les djins estént dispårtis inte ene dozinne di familles k' avént des tigneus mwaisses a leu tiesse. Ces-ci s' dispitént, djouremây, po-z agrandi l' pârt di leus teres. L' iye ni fwait k' deus troes cints kilometes cwârés !

Minme ki, des feyes, i n' rinaként nén di s' kibate ni di s' kimagnî inte di zels, tot come des bons canibales.

Mins n' av vola des cintinnes di grandès hôtès posteures di pire ki, avou leus moirts ouys, shonnént rloukî eviè l' cir.

Li cwacwa des posteures

Troes siekes di dvant, l' iye ki contéve pus d' cwénze meyes djins, esteut coviete di grands âbes rimplis d' oujheas di tere et d' mer. Avou l' âbe âs grossès noejhès k' on voeyeut totavâ, i fjhént leus betchetes, leus

mâjhones, leus coides et leus mousmints. Il estént-st e paradis, come âs Markizes ou a Hawayi.

Çoula dura disk' à djoû....

Mâdjinez leus ptits tchîfs, motoit lomés Ben Lada, Mac Loden, Bouche, Yarafate, Moché Hitler. Tchaeke di zels a dlé lu on djinre di pope, di mola, d' ayatola, di pasteur, di curé, di pâpe, k' elzî fwait dressî des posteures, todi al pus grande, todi al pus hôte, todi al pus pezante. Po-z amoenner des cârires disk' à boird del mer ces adjeants la, ces grands stâres, ces grands diâles-e-coir, ces Goyasses [Goliath] la, end a-t i

Foto Wiki Prôpe ovraedje da Aurbina, metou e dominne publik)

falou des coides, des bodjes, des strouks d' âbes et d' l' ovraedje !

Et tot çoula, po-z aveur li mwin hôte sol famille d' a costé et po preutyî, po fé l' ci ki fwait tot mî k' en ôte.

Bévnite, on s' ritrova sins âbes, sins bwès. Les teres ni ratnént pus les aiwes des plouves. Pus d' awousse, pus d' râyâjhe di legumes. Les

oujheas d' tere ont bizé evoye les prumîs. Les omes, onk après l' ôte, ont disparexhou.

Et nosse 21inme sieke, lu ?

Paret, d' après des grands sincieus, ki ns estans egzactumint come les Pâskiyîs do vî tins. Nozôtes, nos n' polans cwiter l' tere, tot come zels, k' estént pierdous e plin mitan do Pacifike, a 2000 kilometes di leus pus près vijhéns. Nos n' estans waire pus maléns k' zels ni l' estént. Nos galvôdans, ravaedjans, tapans a mâlvât nos principâles ritresses.

Li Grand Atlasse do Marok : sol voye di l' Iye di Pâke ?

Li veye des omes sol tere si « djowrè », si l' on pout dire, e ç' sieke cial. Nozôtes ossu, nos avans des mwaisses ki s' kihagntèt a longueur d' anêye po pârti les ritresses, ou po fé candjî les frontières.

« Israyel doet disparexhe del cwâte ! On n' pout martchander l' manire do viker des Amerikins ! »

Pôve Urope, sins nol ôte grand pordjet ki d' fé confi-yince âs grands capitâlistes.

Vola, tén, on bea pordjet po les ecolos, les socialos, po tos les hintchîs, les ôtmondiâlistes, les biyos : nos espaitchî do divni l' iye di Pâke.

Françwès Nyns, sicrît dins les anêyes 2000, rimetou ene miète a môde d' ouy pol Rantoele; riçû li 25 di djanvî 2016

Spòrts : Les tchafiaedjes do Ptit Louwis (38)

Li Superbâl

Dji vos a dedja pàrlé ki dji veyeu voltî tos les spòrts di bale eyet d' balon ! Pourtant, vos n' ârîz djamây sondjî a ci-la.

Mins Ptit Louwis ayeut ene conoxhance ki veyeut voltî el fotbale amerikin. El Djâke e kession lyi ayeut propôzé d' edaler vir el pârteye e s' mâjhon. Et bèn seur, i steut pârstant. El Superbâl d' èç-n anêye ci, c' esteut el céncwantinme. C' est ene pârteye di fotbale amerikin ki rprezinte li finâle del sâjhon 2015 del Ligue Nâcionâle di Fotbale (li NFL).

El Superbâl di ciste anêye ci, c' esteut ene bataye inte ene foite ekipe ki djouwéve li disfinse (les Denver Broncos), tchampions del « conferince amerikinne » conte des indomtâves Carolina Panthers, tchampions del « con-

del cope do monde di fotbale. Mins li match roci steut rtransmetou e 34 lingaedjes eyet 232 payis dins l' monde. Les liârds rinternut a crever. Po les rclames, çoula costêye cénk mi-

yons d' uros po on passaedje di 30 sigondes. Et come gn ayeut pus di 50 minutes, vs âroz âjhey di carculer.

Djâke ayeut metou l' boesse al muzike dissu W9, el tchinne francesse ki dinéve l' espectâke a pârte di meynute. Vos m' dalez dire ki c' est târd. Mins djusse po nozôtes. Di l' ôte des costés di l' oceyan, el leddimwin londi, gn a 7 miyons d' Amerikins ki n' diront

nén bouter. C' est vos dire come el bire a corou : dj' a etindou pârler d' 1,3 miyârd di lites !

ferince nâcionâle ».

Ptit Louwis ayeut doirmou dissu plaeece, a Dârmè, mon s' camaerâde Djâke. El pârteye ès passéve dins l' niût di dimegne a londi. Rén k' a etinde les chifes, i vleut daler vir çou ki les Amerikins lomnut on spectâke.

Foû do spòrt

Savoz ki 115 miyons d' Amerikins ont waitî l' pârteye dins leu boesse âs imâdjes ? I fât dire eto ki les plaeces d' intrêye sont foirt tchires. Tinoz vos bèn : ene dins l' ôte, 6.000 dolârs US. Eyet come gn a dipus 70.000 djins â Stâde Levisse di Santa Clara el Californéye, vos fjhoz on pô l' carcul.

On pâle des djeus olimpikes ou

Cwè est ç', ci fotbale la ?

Li pârteye leye-minme, Pitit Louwis n' l' ayeut waire veyeu voltî. I fât dire k' i n' conoxheut nén l' afwaire. Djâke lyi ayeut bèn espliké ki ça s' djouwéve e

4 côps 15 minutes. Ça dveut esse deur paski tchaeke des ekipes ayeut marké l' no di 53 djouweus ki sont pârtais e troes categoreyes : l' atake, el disfinse et les cis ki s' ocupnut des fazes di côps d' pî. Sol terén, i n' pout tolminme awè ki 11 djouweus â côp.

Bèn seur, çou k' les djouweus dvént fé, c' est d' marker l' pus d' ponts possible e triviersant l' terén po marker on « toutchedjus » [touchdown] ki vât shijh ponts ou bèn on « tchamp-gôl » [field goal] ki ndè vât troes. Sins rovyî les « sâvrités » [safety] po deus ponts.

Ci spòrt la, c' est don on maxhaedje di fotbale eyet d' rugbi. On maxhâd a l' sâce amerikinne, cwè !

L' ôte espectâke

Ureuzmint k' i gn ayeut les tchanteus. « Coldplay », li djoleye Beyoncé eyet Bruno Mars ont assuré l' espectâke a l' mitan, sins roubliyî Lady Gaga k' a tchanté l' ime nâcionâ amerikin divant k' ça n' comince.

Tot eshonne, l' afwaire a duré cwatre eures. Pitit Louwis n' ayeut nén veyeu voltî l' Superbâl. Mins il ayeut prins des kilos. Po-z esse dins l' ambiance, Djâke ayeut atchté do coca, des aiyes di polet, des pizzas, des tchipes eyet minme do pop-cône.

Po l' pitite istwere, c' est les Broncos d' Denver k' ont wangnî dissu l' escôre di 24 a 10.

Jean Goffart, li 10 di fevrî 2016

Li Rantoele às Belès Letes

Limero 32 (rawete al Rantoele I° 77 do bontins 2016)

Les ouves di Belès Letes ki n' fwaiynut nén potchî les wârdiveus foû d' leus clicotes, c' est k' c' est del literateure k' il a ddja beacôp ploû dsu (Amin Zawi)

Li mâtourné (IV)

Ça fwait k' dj' a divnou on djiyadisse. Paski pocwè ? Dandjreus les soçons del kiminâlté d' Hodîmont ki fjhént si amitieuzmint âtoû d' mi. C' est l' prumî côp, dispu l' moirt di tote mi famille dins l' mâlfeu d' nosse mājhon, ki dj' sinteu del vraiye amistâvté. I m' ont-st evoyî etrinner à Yemen. Et asteure, sol front, e l' Sireye. C' est dmwin ki dj' a m' bateme do feu.

Nosse mwaisse lodjeu, a Maarate, li djoû di dvant l' atake, nos esplike çou ki s' a passé la deus ans, cwand les Dayech ont prindou l' veye.

« Vaici, nos esténs tertos crustins, enawaire. Cwand les Dayechs ont prins l' veye la ddja deus ans, il ont cmincî pa fé prijhîs li curé et troes macherseurs ki fjhént scole às efants. Et ls evoyî a Raqaa, leu mwaisse veye. « Pôves mivés !, dit-st i co l' raconteu. Dins les bombârdumints francès del samwinne passêye, il î ont leyî les hozetes. Ene bombe toumêye tot droet so leu prijhon.

Pouris Francès ! I n' valèt nén mî k' les Amerloches. S' on nnî towe on cint, i t' è dvèt rtouwer on meye. Sins djudjmint, sins âjhmince di l' ONU, amoussî e cir d' on dislaxhî payis, et bombârdier ses djins. Sont i biesses assez po croere ki les mwaises des Dayechs si vont ratropler dins leu cwârtî djenerâ po s' î fé saetchî come des robetes ? I sont tertos dins des tchambes sitramlêye dins l' veye, a costé di djins ordinaires. Doubén minme revoyes à rcoe el Libeye. Fât-st araedjî !

Cwand les Dayechs ont prins l' veye, di dj', il ont rashonné les djins sol grand bati et lzî atâvler çouci. Oudon-bén, i dmorént crustins et-z esse evoyîs come esclâves dins les payis sunites « liberés » di Sireye et d' Irak. Oudon-bén, i s' kiviersént a l' islam et aidî les sôdârs do Dayech. Et ls ahessî avou on batayon d' djonnes combatants ki serént evoyîs dins l' dezert di Palmire po leu-z instruccion.

C' est çki l' mayeur et l' consej di comene a decidé d' fé. Gn a Bén yeu kékes vîs magneus d' Bon Diu ki n' ont nén volou shuve, mins on ls a leyî e pâye. Ki freuss co

bén avou des vîs-paltots et des ratchitcheyès counetes, hê, ti ?

Ça fwait k' il ont passé tertos al vinvole divant les mouftis, et dire « dji ricnoxhe k' i gn a k' on Bon Diu, et k' Mawoumet est s' messaedjî. » Fât waire dipus d' mezâmenes, et t' es muzulman, ça ! Nén po s' fé des mâs d' tiesse. Por zels, i priyént ddja l' Bon Diu « crustin » tot l' lomant e-n arabe avou l' minme no : Ala. Rimete on profete al cawêye d' Adam, Noyé, Abrâm, Moyisse, Salomon et ds ôtes, ci n' esteut nén Mouze et les vâs. Ça rabaxheut ene miete li grâde da Djezus, mins on lyi rmetreut s' tite di « fi do Bon Diu » pus târd, cwand les Dayechs ârént saiwé.

Sins fé ni mariminces ni hihâhâs, il ont vitmint rarindjî les eglijhes po-z è fé des moskêyes. Fât djusse baguer li cfessionâ el plaace di l' âté, po divni l' « mirehepe », li pirlodje al tere des pretcheus muzulmans. Zels, leus âtés estént ddja metous do costé d' Djeruzalem... et k' El Meke est on pô pus lon a Nonne.

Ça fwait k' il ont stî « a messe » li vénrdi estô do dimegne. Les cis k' avént des roumatisses avént minme droet a ene tcheyire e fond, et n' nén esse oblidi di s' lever et s' abaxhî po les priyires, k' i shuvént tot fjhant aler leu ptit doet.

Nén pus rujhûle ki çoula ! Ça n' valeut nén les poennes di fé des kekesses, et s' aler fé ctchiner avou leus ôtes « esclâves » chiyite et yazidis dins les wastenes [déserts] d' après Dayrozôre et Mossoul.

Eto, les botikîs d' Maarate porshuvît leu vindince avou Alepe, et pâr avou Damasse. Amon les grossisses alawites et sunites. Et ls ahessî di fruts et d' verdeures des

campagnes d' alintoû. Gn aveut d'jusse li déme k' i faleut livrer à ravitaymint des Dayechs. Mins bawitch ! Dinltins, c' esteut les contribucions po Bachâr a Damasse, et c' esteut co pus salé. C' est todi l' minme diâle, sapinse li martchand d' bondius.

Les câlices di l' eglijhe, schapés do mârlî, avént stî eterés e mwintès diferinnès plaeces avou les cruçfis et les posteures di sintes des mâjhones et des tchapeles. Tchaeke etereu s' rimimberreut si prôpe plaeece, et n' è rén moti a nolu, k' a ene seule ôte d'jin ki wâdreut li scret, po si e cas. On mâleur est si vite arivé.

Les Dayechs n' estént nén zels tant k' ça po oizeur awaitî les djins djoû et nute. Et i n' plént rexhe po patrouyî k' estant leu cénk shijh. Åresse, i fourît todi moens al dilongue des moes, veyanmint k' Maarate esteut ddja lon d' leu mwaisse teritwere, et k' gn aveut des ôtes tropes di bateus avâr la. Nozôtes, les LAS - dj' aveu-st aprins asteure po kî k' dji m' bateu - les Nosras, et co des ôtes « catibas » ki disfindént tchaeconk leu triyaedje. Des gâres d' otodisfinse, dijheut i nosse copleu aldjeryin, k' aveut cnoxhou ç' sistinme la ossu dins s' payis.

*****

Si les ptits Siryins di 2050 aprindèt l' istwere del guere civile, i n' âront seur nén ene pådje etire sol « batreye do canon d' Maarate ».

On s' a rashonné sol voye moennant à posse des Bachârisses deus eures duvant l' pikete do djoû. Nos esténs nos céncwante swessante. Fé l' priyire des aireurs e silince d' ene nute sins bele, pu s' ristramer pa bindes di dijh omes. Divins tchaeke brigâde, gn aveut onk do « djenî » ki dveut accioner des tchedjes metowes dizo les meurs - ou nén lon, todi - pa ene ôte ekipe, par nute. Fé ostant d' schârd k' on pleut, po-z intrer come divins on molén.

Cwand les tchedjes k' on-z a dit ont potchî, gn a yeu do cabouxhaedje tocosté. Kékes brigâdes des nosses parvinît a-z intrer dins l' bâze. Mins les ôtes moussît foû avou ene grosse otomitrayeuse ki cminça a petarâder aviè nosse trope.

Pu, pus rén. Por mi, todi.

Ci n' est k' pus târd ki dj' a-st aprins ki l' atake do canon d' Maarate aveut fwait berwete. On s' aveut fwait rbouter come des strons so ene palette. Il estént a brâmint dpus ladvins ki çou k' on nos aveut dit. Les combatants k' avént moussî dins l' plaeece-

foite avént stî fwait prijhîs, et evoyîs dins les pioles da Bachâr. Les pôves micoyes ! Metans k' il î âront stî bôreatés a moirt. On n' a todi mây rén rsepou d' zels.

Les djostés d' âdfoû avént stî ramassés pa ene ekipe d' ambulancîs des Nosras. Les pus griyeus des coixhîs si rtrovît à trô-ospitâ, la k' dji m' dispierta après deus troes djoûs dins l' coma.

*****

Dj' esteu dins ene bedire d' ospitâ avou des blancs linçoûs, et on drapea avou on baster ki pindeut après, raloyî a mes voennes do bresse. Et m' vinte ki tinkyive djamây parey. Cwand dj' ouri l' foice di sorlever l' linçoû, dji voeya ene costeure come ene botnire di vatche Blanc Bleu Walone ki m' trevâtchive li bodene do droet costé.

Dji tapa mes ouys e l' air. Nou plafon, mins des plastikes tindous âdzeu d' nozôtes, k' on voeyeut a mitan haute. Inte deus pîces di ç' plastike la, dj' aporçuveu la come on grand noer trô, avou ene tene loumire à toet, deus troes metes pus hôt. Et des tchandeles di rotches ki dischindént come ezès grotes di Rmoûtchamp. Wice m' aveut on vnou muchyî po m' discopecyî l' bodene ?

Nén l' tins d' sondjî foirt lon. Mi kernaxhe el bodene k' on a dit mi rifjheut on mâ d' tchén. Tot tuzant « tchén », gn a ene frâze e walon k' a-st aspité foû di m' tiesse, et k' dj' a repeté tot hôt, sins pinser. « Pôve nozôtes et les tchéns d' tcherete ! »

Ké saizene, vozôtes, cwand on blanc-moussî ki dj' n' aveu nén veyou pask' il esteut padrî mi, m' a respondou d' ene trake : « ... et les *coumères* a biciclete ! »

Dj' aveu dvant mi li cérudjin ki m' aveut-st operé. On grand maigurlet avou ene brune bâbe. Et pâr on Walon ! Diâle m' arawe ! Dji m' aveu vindou. On nos av todi bén ricmandé, si on esteut ramassé, di n' nén dire si provnance, et n' nén câzer di s' louwea [*lieu*] d' etrinmint, et des ôtes soçons di s' batayon.

Pa ké sint k' dj' aveu on docteur walon-câzant ? Et wice esteu dj' ? Si ç' sereut a li çtadele a Lidje, ou a Bavire, dji sereu retouré di beas blancs meurs. Et-z awè d' l' air climatijhî, et nén ene tchôte mateur come tocial. On s' croereut dins ene sere às roejhéns a Overiche.

- Ça fwait k' on dvize Bén Walon, èm colâd ?

Il aveut èn accint come

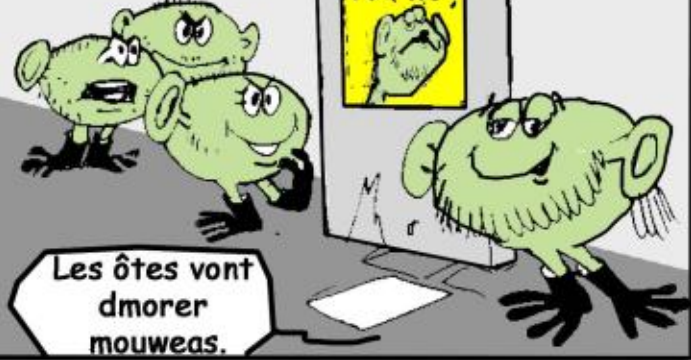
Shûte p. 15

Çou k' a stî veyou al televuzion rexe åjheymint foû des tiesses. Å tins del Walatlande, c' esteut parey. Come di djusse, les imprimeus s' ont metou a l'ovraedje et fé del riclame pol pârti metou dsu pîs pa Pokete et Petinâtchet : el Rashonna Pansåde Franloyeye. Ene flate, ene bistoke, et sins pont d' rujhe, on fwait avaler les colouâtes et les mintes. Les prometeus d' beas djoûs ont sovint ene bele pratike.

Les balzineus, nos les alans foirci a roter avou nos.

Les ôtes vont dmorer mouweas.

*François
La vérité d'aujourd'hui
est un mélange de
mensonge et de vérité.
Il faut être prudent
et ne pas se laisser
emporter par les
émotions. La vérité
est souvent cachée
derrière des apparences.
Il faut avoir le courage
de regarder la vérité
en face, même si elle
est désagréable.*

Voci èn ôte riscrîjaedje di schaye. Li tecse a ene air di rshonnance avou çk' on lome l' Apocalipe da Sint Dghan dins l' Noû Testamint. « Il a vudî l' shijhinme saeyea. Adon l' Daegne s' a metou a tronner. Li solea s' a noeri come ene gayete di hoye. Li lune s' a covrou d' sonk. Li cir s' a cloyou come on live k' on sere. Les monts et les iyes s' ont râyi d' leu plaèce. Adon, l' iye a peté foû et les monts s' ont spotchî. Do parfond d' l' aiwe s' a dåré ene biesse avou set tiesses et dijh coines. Ene vwès s' a fwait ôre, ey ordoner di spiyl Tere et Basse. »

*"I face de vos voye
raspouter des fais ans,
à zoffen r'eddi c' ki
shiaa zôper aus foyes
D' p'civès l'èper è'prouvès
au p'ia d'c'èr è'cès poues,
D'ja v'èr vos'ye d'c'èr è'che
classus m' voye les saluts
è'è m' unu rafay'el
d'wèrtier. "Oumna d' pus!"*

Vos estoz des binamés. Eshonne, nos alans fé do bea ovraedje.

Voci èn osti po vos bén fé comprinde a tertos.

Gn a-t i la drî l' finiesse ene sakî ki vos rwaite di cresse ?

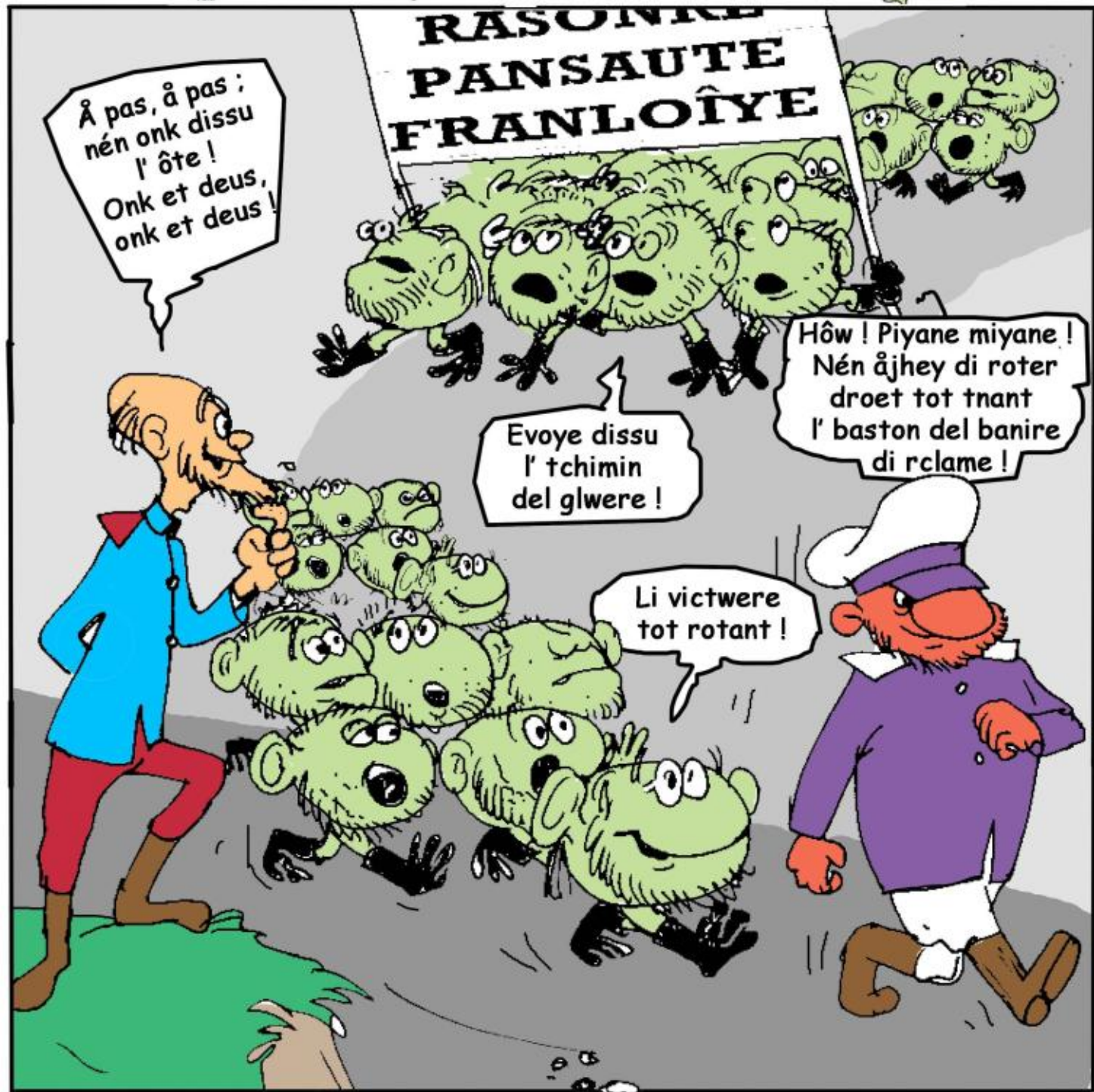

Li vraiye istwere del Walatlande

Å pas, å pas ;
nén onk dissu
l' ôte !
Onk et deus,
onk et deus !

RASONNE
PANSaute
FRANLOÏYE

Evoye dissu
l' tchimn
del glwere !

Hôw ! Piyane miyane !
Nén åjhey di roter
droet tot tnant
l' baston del banire
di rclame !

Li victwere
tot rotant !

C' est drole come on s' poleut dedja
leyî prinde pa des promesses di
cacaye. On pout comprinde ki
Petinâtchet et Pokete ont rashonné
ene pougneye di mâcontins di tot et
d' rén. Come tchaeke di zels boerléve
po cénk, et pesteler tofer les voyes
avou ses noerès botes, leus waches
ont shonné radmint neyî tote li
Walatlande, et fé awè peu a tertos
dins l' vijhnâve.

Vo-z è la co a
nos rwaitî
d' cresse.

Dj' a comandé des clâs
po mete a nos botes.
Nos âréns insi pus
åjhey a lzî peter
l' mouzon.

Vos n' estoz nén sins sawè ki les cacheus dins les vîs cayôs, les ranxheus dins les eterés clicoteas d' l' omanité ki saynut d' trover li provnance di l' ome ont ddja rgripé foirt hôt les schayons del schåle di l' istwere. Nonna, del preyistwere, djans, l' istwere divant k' i gn euxhe ene Istwere. Set miyons d' anêyes k' il ont-st insi rmonté po disnaiver des riketes d' oxheas des vî-viyès djins. Insi, trevâtchî di l' omyin des âbes a l' omyin sepant disca l' omyin sûtî-sûtî, tot passant pa l' omyin astampé. Di schetes a broketes, di mashales, di crânes âs tchiketes di cronzoixhs, il ont ramonçlé des bokets d' oxheas, çou k' a-st askepyî des tchertêyes di kesses et d' messes. Et zels balziner d' ene esplikêye a l' ôte. Creyé totenoncô på Bon Diu, ou kitchandjî pitchote a midjote come el voleut Darwin ?

Do Tchad a l' Afganistan, do Pakistan a Spî, di Lasco à Kenia, des rcwereus ki dj' a rovyî leu no ont berlôré pattavå l' Daegne po la greter, câvler, discatchî. Câzans d' ene discoviete di 2004.

Ene pougneye di ces cacheus la ont fwait sawè a Tibî Wârnî k' il avént trové set droles d' eskeletes so l' iye indonezyinne di Floresse. Ces djins la n' estént k' on mete hôt, 25 kilos spès, et avént on cervea di djusse 380 cécsés. Po cmincî, les fouyeus ls avént prins po des efants. Mins leus uzés dints ont mostré k' il estént pus vîs k' ça. L' ewaerant, c' est k' i viként avår la diski la a poenne 15.000 ans. Onk des sincieus dit ki c' esteut ddja des astampés omyins ki s' ârént rastrindou pask' i viként resserés so ene iye sins passaedje d' etrindjirs dins l' vijhnåve.

Çou k' i n' savnut nén, les djins, pask' on n' l' a co oizou dire a tertos, c' est k' des ôtes fougnants ont trové bén ôte tchoi, vaici, tot gretant l' tere del tombe di l' Adjeyant. E fén mitan des rwenes d' ene cinse rominne, k' i vnént djusse di disnaiver, i tcheyît so ene tombale avou ene eskelete câzu etir. N a d' cwè ndè sbarer pus d' onk : les oxheas del hantche (lomans l' todi insi) tegnnut direk à crâne.

Atôtchî à telefone, on fén cnoxheu di l' Univiersité d' Lidje a naivyî inte deus aiwes : po spârgnî l' gade et l' cabu, i djha k' i dveut aler vey çoula coirzenoxh divant d' dire li sinne. On l' a cwanlminme sintou ene miète sitrindou et mâcontin k' on n' l' âye nén d' on randon houkî direk à trô d' l' Adjeyant. Nozôtes, nos veyans dins cisse discoviete la ene prouve ki les Walatlandîs, vinous di foirt lon, ont egzisté podbon. Il ont fini pa disparexhe, mins i nos ont dné des pekêyes di leus djinnes, tantea k' on pout dire k' on est dins leu dischindance.

Motoit ki les Ovniyes et les ptits vetes omes, k' on nos è cåze atenawete, serént des cis evoyîs po les rtrover.

Todi est i ki, dins l' istwere ki nos avans toirtchî avou tot ça...

I nos fât, nozôtes eto, si rashonner divant ces noerès botes la ki s' volnut rinde mwaisse di tot.

après Djilî, mins nén co pâr do tchâlerwetwès. Bawaite ! Dji dveu bén loukî a çou k' dji djheu po n' si nén vinde, ene sakî !

Portant, après deus troes djoûs, tot m' atôtchant tenawete e walon, i m' aveut saetchî tos les viers do nez, nosse pitit docteur di Nivele - c' est did la k' i divneut.

Cwand i m' a yeu tchanté « Li ptite gayole », dji m' a pâr dislaxhî. Et lyi dire les pondants et les djondants sins k' i doeye hertchî l' begnon a foice.

Tchance eto ! Ca l' leddimwin, i n' riyeut pus, nosse walon toubib. I m' a vnou dire, grâvment, ki nost ospitâ, câvlé dins on nouzome trô d' rotche, aléve diveur esse evacouwé. - Tot câzant d' « nouzome », c' est on mot k' dj' a-st aprins avou lu. Nozôtes, après Djilî, on âreut dit « on demoné trô dins l' rotche ». Et mes plankets d' Vervî : « èn abominâbe trô e l' rotche ». Ene teribe grote, cwè !

Mins ci n' est nén l' moumint di fé scole di walon so les Piron-pareys [*synonymes*]. Cwè çk' i dit, nosse docteur, tot djâzant francès a tertos, ey on ratourneu translater e-n arabe ?

« Li fotou canon longue poirtêye aveut rprins ses cabouxaedjes. A s' dimander s' i n' avént nén louwihî [*localisé*] nosse pôzucion, dispu ki ns avéns ospitâlijhî droci toplin des djostés del « batreye di Maarate » (dji di çoula ene miete mocreçmint; ci fourit purade : li coraedje-evoye di Maarate »).

Oyida ! Lanawaire, gn aveut des obus k' avént tcheyou nén lon d' nosse trô d' rotche. Les MSF, li soce nén recwârlante des medcènes k' avént metou so pî l' ospitâ, avént fwait vni èn oficî trouk do djenî. I lzî aveut dit platkizak ki l' toet del grote ni ténreut nén s' il atouméve e plin dsu onk di ces obus la.

Adon, li docteur Mårtén Tchâforea (c' esteut s' no), dandjreus l' pus hôt gradé del pekêye, aveut decidé çouci. Les blanc-moussîs et malâdes siryins si rployrênt dins ene novele clinique di campagne, foû poirtêye do canon k' on dit. Les deus troes Bachârisses - ca il avént parvinou, nén sins rujhe, a fé admete às revinteus k' i n' faleut nén touwer les coixhîs innmis - serênt rilivrés â Rodje Crexhant siryin. Tant k' às docteurs et infirmires etrindjirs et sacwants pacyins nén siryins, il alént baguer viè èn ospitâ militaire el Tourkeye, k' els aveut bén vlou rprinde,

grâce às rlâcions des MSFs.

Mins l' docteur Mårtén esteut dzôrné por mi. S' i dclârêve ki dj' esteu on djiyadisse, dj' aléve esse sins manke apicî pàs Amerikins, et calfeye revoyî dins ene bâze di l' OTAN. Ey ene feye riweri, gn a foirt a crinde ki ci sereut « destinâcion Gwantanamo », avou des waeraxhes bôreas come wârdeus d' gayole.

« Vos m' avoz dit ki vos vs batîz po li leutnant Driss Dimachqi. Schoûtez m' bén : ridijhoz lzeu todi ç' no la. Il est ricnoxhou come mwaisse sôdâr del Libe Ârmêye del Sireye. Et les LAS ont todi stî aspalés, dizo mwin, pa ls Amerikins. Tot l' restant do tins, câzez lzeu e walon. I n' î etindront gote di rén, et vos âroz ene tchance d' esse revoyî el Walonreye, fén rweri.

K' Ala vos cdujhe ! Ou l' Bon Diu, djans. C' est todi l' minme Argayon, âreut i dit Djan d' Nivele. »

I m' baltêve, mins i riyeut do gros des dints. I m' dina ene pitite tape so li spale. Ses ouys estént frexhs.

*****

Li bagaedje-evoye foû d' l' ospitâ si fjha e fén mitan del nute. C' esteut tinre lune, li prumî djoû do moes d' chinbinne, d' après nosse contaedje di moslimîs. Dins on moes, ci sereut l' cwareme. El freu dj', come les deus anêyes di dvant ? Tot mesbridjî come dj' esteu, end âreu dju l' foice ? Et mes croyances estént ele si faites ki ça ? Bon k' asteure, dj' esteu dseulé, lon d' ene kiminâlté ki vos racovéve, come ene covresse ses poyons.

On aveut dismanté tos les eclôsteas del clinique di nosse trô d' nûtons, ey asteure i parexheut co pus demonêymint grand. Ns esténs la ki ratindént les camions vinant d' Tourkeye. On nos aveut bén dit di prinde pacyince...

(a shuve)

Lucyin Mahin,
novele kiminceye
e 2014, tote sicrîte
li 15 di decimbe
2015; nén co
eplaidéye

Fâves do vî vî tins

Li leu-waerou di Cmanster

Les leus-waerous ou waerleus sont des tolus Bén CnoXHous el Walonreye. Et foû del Walonreye eto, disk' à Paysis pweturlin (loukîz el pådje 18). Vocial cwè po Cmanster.

Dins l' mitolodjeye greke, li rwè d' l' Arcadeye (va-z è vey wice ki c' est !) invita li rwè des dius, Dzeusse a ene crâsse eurêye, et i lyi dna a magnî ene tailêye di tchâ d' efant. Mwais, li mwaisse des dius candja Licayon (c' esteut s' no) e leu. Et codâner tos les omes a poleur esse kitchandjî insi.

Après mon nozôtes, c' esteut l' Diâle k' aveut ç' povwer la. Adon, il esteut todi al tchesse des pus flâwets des omes. C' est insi ki Djan Clôze divna li teribe leu-waerou d' Comanster.

Istwere da Djan Clôze

I n a Bén lontins, Djan esteut on stocæsse djonnea, e tote li foice di ses vint-cénk ans. I hantéve avou ene djonne crapåde del Nouveye, on vijaedje metou erî di Cmanster pal profond dominne do Grand Bwès.

Ratnou al cinse câze di ses ovraedjes, Djan n' poleut pus si sovint hanter si ptite crapåde.

On djoû k' il aveut si tant hâsse del rivey, et k' i s' aprestéve po-z î aler, onk di ses tchvâs touma djus d' pates. I fourit oblidi d' aler trover li rbouteu d' Cieru.

Todroet, Djan s' meta-st e voye, houte et houte do bwès. Tot d' on côp, il aporçuva e pazea ene kimere ki vneut a s' resconte. I creya ricnoxhe si crapåde et cora vier leye. Mins l' feme dispærexa el sipexheur del sapinire. Djan si dmanda pocwè ele vanéve à diâle, et i cora co pus vite.

So kékès hopes, il esteut djondant d' leye. L' apiça pa les hanches et l' assaetcha vier lu, tot lyi fjhant puzieurs côps s' fiesse. Mins ké saizene cwand i s' rinda conte ki l' binete del

bâshele esteut froede come do mâbe.

A ç' moumint la, Djan oya xhaxhler padrî lu. I s' ritourna, mins n' voeya nouk. I s' ritourna d' novea so s' crapåde, mins i n' seréve pus dins ses bresses k' on fa d' djiniesses.

D' araedjîsté, i tapa l' busket à diâle – c' est l' cas del dire – pask' i s' abéntixha adon ki c' esteut Satan lu-minme ki nd aveut profité po l' atelier.

Ça fwait k' Djan Clôze divna leu-waerou. Ça vout dire k' i mouvéve so cmande di

d' endè vni foû. Seulmint, ç' djoû la, si mame diveut aler al Viye Sâm fé des coûsses. Come ele pinséve end aveur brâmint, ele dimanda a s' fi di vni avou leye.

Sol tins k' ele fijheut les botikes, Djan s' pormoennéve e vijaedje. Tot d' on côp, il aporçût l' valet di si ancyinne crapåde ki djouwéve divant l' ouxh di leu mâjhon. I rsondja a s' vindjî et plonca sol gamén. Li mame, veyant çoula, breya « Diu vs wåde, mi efant ! » Ces paroles fijhît sogne a Clôze, et l' arestît d' on seu côp. Et i rsondja a s' mere.

Po rprinde li voye di Cmanster, li viye djin, nâjheye d' aveur monté l' gripete, s' ashia sol boird do pazea. Djan, dinant po râjhon d' aler vey après kékes boloes (tchampions), intra e bwès.

So pô d' tins, on tot gros leu endè vna foû, et dârer sol viye feme. Ele ritrova on pô d' foice po schaper foû des teribès brokes del biesse, tot pitant e s' panse a grands côps d' pî. Vanéye et li vantrin tot dschiré, ele ratinda s' fi.

Cwand ele lyi conta l' afwaire, i s' continta d' rire. C' est adon k' ele veyante inte ses dints des bokets di s' vantrin. « Djezus Maria ! » dijha-st ele. Djan esteut ricnoxhou.

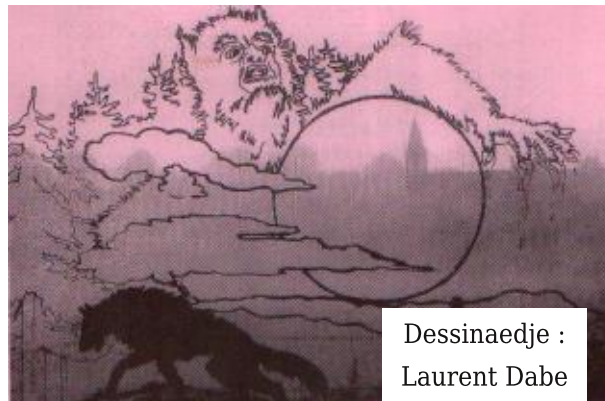
Ça fwait ki l' Diâle lyi rmeta set ans di pus a erer e leu.

Foû d' lu, i s' è prinda a on vî cin-sî ki vneut d' aveur sitou stârer l' ansene so ses waides. Mins l' vî lyi meta on côp d' fotche inte les coisses. Li sonk sipritchâ et Djan ridivna ome.

Les poyous l' arestît et i fourit codâné a-z esse broûlé vicant.

C' esteut Djan Clôze, li leu-waerou di Cmanster.

Philippe Bauduin, après-nonne di Gouvi pol fiesse às lingaedjes walons, 27 di setimbe 2015

Dessinaedje :
Laurent Dabe

ç' satané diâle po djouer des mâvas toûs azès djins.

Li pôve fourit codâné a cisse mâlediccion la set longuès anêyes, sins esse ricnoxhou so tot ç' tins la.

Mins adon, on cminça a pinser ki Clôze esteut on macrea [sorcier], et les djins si houwént erî d' lu. Minme si crapåde finit pa l' cwiter, et s' fé prinde po feme d' on djonne valet del Viye Sâm.

Djan s' vola vindjî, mins n' î parvéve nén. Portant, i divneut foirt sùti cwand i s' ritrovéve a cwate pates. N' a mây nouk ki l' a acsût do tins k' il atakéve les vijaedjes. Ca n a-st ene croyance ki dit ki si l' sonk court sol pea d' on leu-waerou, i ridvént umin.

Arivé à dierin djoû di s' setinne d' anêyes, Djan s' rafiyyive

Novea live e walon, picârd, gâmès, tchampnwès, djeriès, pweturlin...

Voyaedje ezès payis d' oyi

Metè e tchantî on live ki rashonne catoize sicrijheus, di cwate nâcionâlités et ki cpôtièt l' pene dins 14 langues ou accints des lingaedjes d' oyi, ci n' est nén del pitite bire.

C' est portant l' wadjeure k' a parvinou a adiercî Roland Tibåd, on scrijheu et teyâtreu e picârd, bèn cnoxhou emey li djin às ptitès langues di Beldjike et d' Picârdeye di France.

Di cwè k' i rtoûne ?

Roland evoye a tchaekè sicrijheu des grandès royés di çou k' divreut esse li live. Ki vo ndè cial l' espoûle moennrece [récit conducteur].

Deus scolîs d' romanes, Pålène et Djonatan, sont ki fwaiynut des rcweraedjes e l' bibioteke di Mont. Tot lijhant li floriconte di Djîle di Chin, i discovernut on mot madjike ki Djîle dit a l' oraye do dragon, po k' ci-ci acceptêye di mori (les deus bateus sont djus, moirt escrans).

Mins totshûte après, les deus djonneas toumèt dins ene astârdjeye. Pu s' dispiertè tot âyant rçû come li Sint Spér : l' âdju d' djâzer totes les langues.

Ey ene mission : rôbaler foû les payis d' oyi, po waitî di rtrouver l' mot madjike.

Gn a co kékes ôtès ricmandaedjes, sol caractere des heros. Pålène, c' est ene prumire di classe, todi dins les lives ou so s' tâvlete éndjolike po rascode toplin di dnêyes techniques so les floricontes des payis k' il î pasnut ene tchoke. Djonatan, c' est purade on scolî do fond, k' a todi l' dâr di fé ribote. Et on fiyeteu [coureur de jupons] djamây parey. Portant, c' est sovint lu ki va esse sol minme wachlire [en phase] avou les misterieuses djins k' i vont awè dandjî po dis-cramyî leu cwacwa.

Ça fwait k' vola nos studians evoye come al cwire di leu Sint-Grâl. Sovint sol trén; des côps tcherdjîs pa des otos; on côp so on tchâr saetchî pa on vî tracteur; ene feye tot trovant on convwaturaedje sol Daegntoele.

Les destinâcions walones

On pâte di Mont (e Hinnot bedje), e l' bibioteke, la ki les djonneas tchaiynut dins les cropcindes, come dit pus hôt. Come di djusse, c' est Roland Tibåd k' enonde cisse paskeye la, e picârd do payis. Deujhinme estâcion : Tournai, ey ene viye feme did la, Madame Cucu, ki les moenne eviè l' muzé, tot djâzant l' tournizyin come Annie Rak. Co ene pixheye pus lon, e L' Lovire, c' est Djâclene Boitte ki lzî evoye on vî leu (li vraiye biesse k' a dné s' no al veye) po lzî mostrer les fosses à tcherbon et les djîles ki s' aprestèt pol cwarme (mascarâde).

Pu prinde li trin po Lidje, et dmander cwè al posteure da Simenon. Ci-ci, avou s' pitite air di deus airs, evoye Pålène deus siekes e-n erî, do tins del binamêye revolucion, la k' on distrujha l' catedrâle Sint-Lambiet. Tant k' a Djonatan, i l' wåde pol fé rmoussî dins s' roman, li pindou d' Sint-Foyin. Kimint vnèt i foû d' ces aviretes la ? C' est l' Djâke Warnî ki vos l' dirè.

Raler sol trén disca Nameur. Nameur avou toplin des misteres : les Molons, les Alfes, on boyea ki passe dizo Mouze, di Djambe a Bomel. A n' nén croere, dowô ? Fât dire ki nosse

Djowele Spierkel n' est nén a l' après d' ene.

Adon-pwis, vont rôbaler l' Lorinne foû, di Nanci a Vierton, al cache d' on vî cofret d' bwès avou on pârtchumin ddins, ki cwand on l' drove et l' lére, on mourt sol côp. Do moens, si on saizit bèn l' fén mot do gâmès da Djan-Luk Djofroe.

Ont i rovyî ene sacwè e Hinnot ? Vo lzès la ki recournut a Courcele. Et la, rescontrer ene djupsyinne astronote. Oyida. Li mândjinâcion dâ Louwis Mârcele n' a pont d' rastrinda.

Et c' est li rtoû el province do Lussimbork, on djoû d' tchesse a Suni. Mins Suni, asteure, c' est province di Nameur. Est ç' a câze di ces ecramiyeyes administratives la ? Ci côp ci, Pålène et Djonatan ni savnut peter on fayé mot d' tchampnwès. Motoit djusse paski l' tecse dâ Rodjî Nicolas est sins diyaloke. Li sakêye pitite frâze ki Pålène dit est scrîte e-n on grandiveus francès.

Foû del Walonreye

Asteure, nos voyaedjeus rcwereus alèt viziter l' Bourgogne. Pu fé on toû el Grande Burtaedje (politike, mins el Normandeye linwistike) tot shuvant on dragon so l' iye di Djeri. Si fé emacraler (et Pålène câzu s' fé foirci) e payis pweturlin. Rescontrer l' Diâle lu-minme el Hôte Burtaegne galo-câzante. Berlôrer totavâ l' Picardeye française avou Lafleur, on riboteu djamây parey.

Pu c' est l' ertoû a Mont, li djoû do novelan 2016. Et fé leu rapoirt, come Mont fwait l' sinne di mwaisse veye del tuzance (veye capitâle culturele) k' elle a stî tote l' anêye 2015.

Mins ont i trovê l' mot madjike, al fene fén des féns ? Sereut ç' « fât k' ti moures » ou « fât fé l' amour » ?

Linwe-ehåyaedje do walon

Li grand rtoû do DTW

Li D.T.W., *Dictionnaire di Tot l' Walon, c' est on vî pordjet, datant ddja di 1992, k' a cminci pa s' lomer avou l' ortografeye d' adon, D.J.W. : dicsionêre jènèrâl do walon.*

Po dire li veur wice k' il est, li prumî pordjet di cisse tire la, aveut stî enondé å cmince do 20inme sieke, pa Haust et Feller. Mins diviè 1935, gn a yeu del bisbrouye inte les deus omes. C' est toti l' ahike avou les waloneus come Djâke Desmet el dijheut bén dins l' Rantoele 76. Adon, ça n' a pus stî si rade, si bén k' e 1963, ci « *Dictionnaire général de la langue wallonne* » la end esteut al lete... Ag. Nonna, dji n' raconte nén des coyés.

Li novea pordjet est enondé pa Johan Viroux diviè 1992. Asteure, eneviè Haust et Feller, on sait bén ki l' walon ni va pus disca Tournai et Viertron. Et dabôrd, li DTW serè djustice po les mots d' après Lidje, Nameur, Tchâlerwè et l' Årdene. Pu, gn a pus mezâjhe di foyous d' papî po mete tchaeye mot dsu. Gn a des éndjoles avou les prumîs tâvleus, les cis ås 264 caracteres e tchaeye gayole.

Les prumîs ecôdeus fourît Lorint Hendschel eyet Tiri Dumont. Ci-ci aveut ddja fwait ene saye so aspougneu d' tecse po les N (li pus coûte des letes, e walon, toti). Adon-pwis, il a fwait les B, ene pârtêye des C et les D. Lorint Hendschel a fwait les A et ene pârtêye des C. Lucyin Mahin a bouté so les Z e 1997.

Li fond di dnêyes a stî metou so les fyis pa Lorint Hendschel e 2001, avou ene eterface waibe po fé des cweraedjes. Poy baguer so nosse sierveu do dominne « walon.org » e 2003.

Avou ses 37.504 intrêyes, c' est ddja ene sacwè. Mins gn a ene ahike. L' ecôdaedje 1992-1993 aveut stî fwait avou li « rfondou » d' adon. Dj' ô bén, câzu do namurwès. Dispu l' ovraedje des tâvlotêyes rifondaedje [*commissions normalisation*] di l' UCW (1992-2000), pu del Rantoele (1996-2016), li rfondou walon 2000 aveut ene

ôte gueuye et ene ôte ortografeye.

Li bâze di dnêyes

Mins rivnans sol bâze di dnêyes. E 2006, dj' a rmetou totes les dnêyes eshonne, les Z et les N, avou. Dj' a prezinté les rfondowès cognes des mots ki li rfondaedje aveut ddja stî bén studyî. Dj' a radjouté des hårdêyes eviè l' esplicant motî, po les mots k' estént ddja eplaidîs laddé.

Pu rinde li fond d' bayeyes (bâze di dnêyes) pus sûti. Insi, li cweraedje si pout fé so l' mot walon e rfondou oudon-bén so les scrijhaedjes Feller (d' après les scrijhaedjes dins les motîs rwaitîs). Mins on pout eto cweri dins les definixhas e francès. Çoula permète di sayî des cweraedjes so des mots francès po trover les mots walons. Li cacheu pout eto eployî des erîlêyès ratourneures SQL po fé des spepieus rcweraedjes.

Erîlêyès ratourneures

Po bén profiter di tote li pouxhance del bâze di dnêyes, li mia, c' est d' eployî les erîlêyès ratourneures [*regular expressions*]. Insi on pout cweri sacwantès variâcions d' on côp.

Metans, vos vloz cweri après l' viebe « atni », mins dins les scrijhaedjes nén rfondous, c' est pa côps eto « ateni » ou co « at'ni ». Vos ploz adon fé on cweraedje so « at(e|')*ni ». Et si vos vloz tote li parintêye : « at(e|')*n% ».

On pout mete « % » padvant ou padrî l' cweraedje, po dire k' i pout gn aveur tot l' minme cwè padvant (ou padrî).

Etur âtchetes, on pout mete, avou des bâres d' astampé «|» po dispârti, on modele, ça vout dire tot l' minme li kéne des possibilités do modele (et ça pout esse pus d' ene lete, egz. :

(au|â|à) metans).

Ene sitoete pa drî ene lete ou on modele, ça vout dire ki cisse lete ou modele si pout rtrouver on côp, ou sacwants, ou nén do tot.

Ça fwait ki: « at(e|')*ni » cwirt après « ateni », « at'ni » et « atni ».

Èn ôte egzimpe d' erîlêye ratourneure ki dj' a-st eployî po trover totes les sôres di scrijhaedje po « apoiter » (et si famille):

ap(o|i|we|wè|wé|wê|wa|wâ|oû|ô)rt%

Spepieus rcweraedjes

Lanawaire, dj' a fwait ene eterface po des rcweraedjes pus spepieus do DTW. <http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/sipepieus.php>.

Metans, vos ploz vey tos les mots foû do Motî d' Vervî ki leu prumî pî a-st on « è » come voyale, mins ki l' cogne e rfondou a-st on « a ».

On pout eto cweri dins l' definixha.

On pout n' eployî k' on seu tchamp d' cweraedje, ou deus, ou les troes eshonne.

On voet-st insi kel rifondowe « agnea » a-st ene disfondowe levantrece « ègnê [E2] ».

Grandeur asteure

À 17 di fevrî di ciste anêye, gn aveut 27.159 intrêyes bén raponteyes. Ladvins : 8168 intrêyes rifondowes, ki 2501 sont ddja e Wiccionaire, mins les ôtes nén co.

Eterface por vos overer dsu

Dji conte bénrade adiercî ene eterface po tchaeye di vozôtes poleur radjouter des mots, e Feller ou e rfondou. Mins ça serè po èn ôte côp.

Pablo Sarachaga, so « Berde-laedjes », li 17 di fevrî 2016.

Li plinne sâjhon do teyâte e walon

Cwè d' nou ?

E moes d' mâss, gn a todi on moncea d' pîces e walon so nos scanfârs. Wadjans ki, come les ôtès anêyes, gn ârè co do Derycke tocosté. Eyet des redjârbaedjes di comedeyes. C' est ça l' pus âjhey a monter et ça mete dins les traits des djins ki n' divèt nén aveur leu doctorat e walon po scrire on boket.

Cisse piceure la do teyâte e walon a stî sovint kritikêye. Li grande ahike, c' est k' les intellectuwels ki codjâzèt insi les pîces « populaires », i l' fijhèt tofer e francès. Li teyâte e walon divreut divni todi pus hôt d' game, avou nou mot calké do francès, et avou des tinmes avanciveus [d'avant-garde]. Mins pol restant, li walon n' sereut nén ene langue a siervi ni dins les raploûs d' teyâtreus walons, ni ezès stadjes po les djonnes des dramatiques e walon, ni dins les djuris di bates e walon, ni po l' critique literaire sol teyâte e walon, ni po les gazetes et les waibes sol teyâte e walon. Tot çoula s' divreut fé e francès, pareut. Tén, la rén !

Mins, ni fjhans nén l' diâle pus noer k' i n' est. N a tolminme do nou tenawete.

Creyâcions

Ele recoraedjnut les cis ki volnut fé tcheryî li noveaté e walon. Ciste anêye, on metrè sol cimådje ene creyâcion da Nicole Goffart, « Li mâjhone des âmes

pierdowes ». C' est cwate sins-toet, Mimine, Prof, Fidârca et Poyete, k' end ont leu crevé sô di lodjî a l' ouxh, dabôrd k' i fwait cayant d' froed. Adon, on djoû al nute, i moussèt e-n ene mâjhone abandnêye po-z î aler coûtchî. Mins gn a pâr ene aroke : cisse-ciale n' est nén to-tafwaitmint vude. Adon cwè ?

On râle [rare] evenmint ? Nonna, ca nonna ! Cisse sicrijheuse la nos trosse ene novele pîce tos ls ans. L' anêye passêye, c' esteut « Les tchâwes-soris da Boulboule ». E 2014, « Po l' oneur del famille ».

Totes ces pîces la sont creyeyes à Triyanon d' Lidje, çou ki mostere l' asteme des Walons po l' ouve da Nicole Goffart. Nén rovyî ki l' Triyanon est l' seu teyâte di mestî ki djowe tofer des pîces e walon.

Ces novelès pîces la, c' est câzu todi des comedeyes. Pocwè vouss ki ça candje ? C' est po rire ki les djins alèt à teyâte. Nén po s' fé des noveas casmints d' tiesse a dveur comprinde on messaedje k' on teyâtreu avanciveus âreut volou fé passer.

Redjârbaedjes a pâr

Mins les redjârbaedjes [adaptations] ni sont nén todi del pikete. Insi fé do Georges Feydeau avou ene sinne cômpeye e deus et ki toûne, c' est on ptite espwet ki l' dramatique di Veskeveye a adiercî. Et rascoyî po çoula li Singlé d' bwès, li rcompinse del Federaçion del province di Lussimbork.

On rdjâzrè d' tot ça l' 22 d' may (loukîz p. 23).

On fond d' pîces di teyâte e walon a Bardonwé

C' est avou firté ki, li 6 di nôvimbe, sôrtixhant tot a poenne d' ene samwinne di fiesses po les pîtes lingaedjes di Waloneye, nos avans inoguré li « Bi-bioteke redjonâle di Bardonwé ».

Ca, vocal, i gn a d' cwè « lére sins rlâtche ». Pinsez bin : 2500 pîces di teyâte e walon ! Endè vla-t i po fé, des mâyons po nos lijheus !

Houte di çoula, pinsans on pô âs eûres di scrijhaedje po nos oteurs, âs longs tuzaedjes di nos mwaisses del djowe, â travay di memwere po nos comedyins, â côps d' mârtea ou d' pincea des redjixheus, sins rovyî les aplodixhmints di nosse publik todi prezint !

So les solidès axhales [étagères] walones ki nos discoverrans torade, il î fât vey – come çoula est djustumint scrît â setinme tchapite do « Pordjet Culturel Globå » di l' Union Culturele Walone, enondé a Lidje li 29 di djanvî 1994 – li plaee incontestâve di nosse teyâte, po ki nos djins wâr-

dexhe kontak avou leus lingaedjes indodjennes.

Adon, mopliyans nos escoraedj-mints a nos oteurs et a nos dramatiques. Po k' i ndè vâye insi, i nos fât des bounès idêyes, del ricnoxhance oficiele et des volontaires capâbes di disfinde les droets linwistikés des Walons come c' esteut dedja rclamé el Diçlârâcion di 2001 !

Rivnans al shijhe di nôvimbe 2015 : serè ç' li date d' on sémpe candjmint oubin l' intrêye del biblioteke federale divins des meurs a l' essegne di s' destinêye ? Si destinêye ki nos rimetans ezès mwins di Madame Noëlle Willem, ene djin ki s' î etind divins les lives ! Dj' advene vosse response et dj' arestêye mi pretchaedje, ca dji riskêye di divni, so les boirds di l' Aiwe d' Oûte, on « molén âs paroles ».

Djôzef Dokir, li 5 di nôvimbe 2015.

Fiesse às lingaedjes walons 2016

Bate di noûmots

Ciste anêye ci, li tinme serè li santé et les maladeyes. Mins gn àrè 100 mots a tchoezi k' ont ddja stî relîs d' on djuri metou esprès. Vo ndè cial li djivêye

Acouphène	Chiropraxie / chiropracteur	Gériatrie	Orthèse	Réanimation
Acupuncture	Cholestérol	Gingivite	Orthodontie	Réduction de fracture
Aérosol / inhalation	Chromosome	Glaucome	Orthopédie	Rééducation
Alzheimer	Clôner	Immunité	Ostéoporose	Scanner
Anévrisme	Commotion	Implant médical / dentaire	Osthéopathe	Schizophrénie
Anorexie	Contraception	Infectieux	Oto-rhino-laryngologie	Séquelle
Antidépresseur	Couronne	Infiltration (tendineuse)	Paranoïa	Sérum antitétanique
Anti-douleur	Crème hydratante	Infusion	Parkinson	SIDA
Anti-inflammatoire	Cystite	Injection	Perfusion	Stent veineux
Antiseptique	Déchirure musculaire	IVG Kinésithérapeute	Péridurale	Stérilet
Antispasmodique	Décoction	Lifting	Phobie	Stéthoscope
Artériosclérose	Dentifrice	Ligature des trompes	Pilule contraceptive	Tension artérielle
Arthrose	Détartrage	Mammographie	Ponction	Thalasso thérapie
Atelle	Diététique	Mammoplastie	Pontage	Thérapeutique
Bain de bouche	Échographie	Métastase	Porte-aiguille	Thrombose
Boulimie	Endocrinien	Nécrose	Prothèse Psychiatrie	Troubles obsessionnels compulsifs
Cancer	Endométriose	Neuroleptique	Psychose	Tumoral
Cancérogène	Gastro-entérologie	Nosoconial	Radiographie	
Cathéter (intraveineux)	Gastroscope		Radiologie	
Césarienne	Gellule		Radiothérapie	
Chimiothérapie				

Lîre, dîre, scrîre, choûter, tchanter èt djouwer è walon

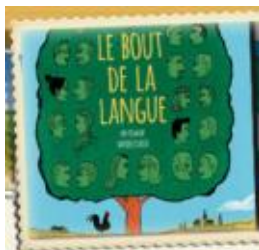
* Do mairdi 5 au vinrdi 8 di julèt 2016, di 9 eûres à 4 eûres di l'après non.ne. Dins tos lès cas, li vinrdi 8, i-gn-aurè one sèyance di lècture dès bokèts do stâje j'qu'à 5 eûres di l'après non.ne.

* À Fau, 5340, comene di Djêve

* 80 eûros po lès grands èt 56 eûros po l's-ètudiants (18 à 26 ans); avou Joëlle Spierkel; po-z-è sawè d' pus èt po s'inscrîre : joelle.spierkel@province.namur.be et creesbl@skynet.be 081/776 774 (bûrau jènèral) -081/775 580 (londi èt mairdi) - 081/57 04 61 (al chîje).

Fime Zavî Istasse

« Li langue àd dibout del linwe » (le bout de la langue) si vind e DVD dins tos les botikes « Night & Day Presse ». Vos î ploz eto aveur « Les mintreyes da Monsieu Moulot » (le mulot menteur), prodût pal minme S.N.R., Ambiance asbl.

Proficiate

One pitite Eva a skèpî mon nos-ôtes li 30 di janvî. On bia p'tit bokèt savoz ! Nos-èstans fin binaujes d'awè on p'tit-èfant d' pus ! Ci serè l' chîjyinme, adon ! Avou dès bètchs à tortos

Joëlle, vosse curieûse agasse èt Alain èto.

I n' sicrîrè pus e walon

Henri Matteredne a fwait s' dierinne bâte li djoû del Sint-Silvesse di l' anêye passêye. On lyi doet deus beas romans e walon et toplin des pitès racontroûles. Todî on ritche motlî, siervant ene langue naturele ey ene croejhete al leccion.

R. : Proficiate po les shijh tchot(e)s ki dvénront seur des walon-câzants nés-natifs, avou ene grand-mame ki n' a nén s' linwe e s' potche, et croxhî l' lingaedje da Bosret come s' elle àreut tcheu dins l' tchôdron estant pitte !

Les crakes dal Blawete

Onk ki n' tuze k' a s' feme

On gayârd, tot-z alant ovrer, rescontere ene crapåde avou des belès djambes. Et i tuze: « Damaedje ki m' feme n' a nén les minmes ! »

On pô pus lon, il è voet ene ôte avou on bea drîmint. « Damaedje ki m' feme n' a nén l' minme ! »

Tot rivnant, i rescontere co ene crapåde avou ene bele pwetrene. « Damaedje ki m' feme n' a nén l' minme ! »

Tot rintrant e s' mâjhône, i dit a s' feme : « Dj' a tuzé a twè tot do long do djoû ! »

Pocwè k' c' est come ça

Les femes vikèt pus viyes ki les omes. C' est çou k' on dit. Shijh anêyes po les carculs. Et po rapicî l' tins, c' est po çoula k' les omes ni fjhèt nén l' manaedje, et l' amagnî nén pus !

Onk et onk, ça fwait deus

Madame li colonele est a l' ârtike del moirt. Si ome – li colonel – lyi dmande : « M' ass dedja fwait wiyinme (coirnou) ? »

Ele lyi respond : « Awè mamôûr ! Mins rén k' deus côps. »

Lu : Rén k' deus côps. Dji tuzéve ki c' esteut Bén pus ki ça. Et avou kî ?

Leye : On côp avou l' djenerâ.

Lu : A ! l' crapule !

Lèye : Et on côp avou l' redjimint !

Rivindje

Ene cope di hanteus vnèt di s' maryî.

Lu : Asteure on n' reye pus. c' est mi k' est mwaisse ! Schoûte Bén, vola cmint ça va roter asteure :

Li londi, dji m' va djouwer âs beyes (gueyes). Si t' es vola, ça va. Si t' ès nén la, c' est tot fén parey !

Tot lijhant l' Rantoele 76

Po rèsponde à l'artik da M. Sarachaga : Por mi, djè veûs què l'rifondou est bé pusse qu'one orthographe. C' est « one aute langue ». Lè djôr què vos (an pluriel) admètroz çoula po d'bon, djè n' fri pu jamais noune critique. Djuré ! Après tot, tot l'monde a l' dreut d'inventer one novèle langue.

Tourisse el Walonreye pandge 8 : Pocwè c'one fi des toponymes dè fantaisie, avou des nos d' viadges come djè n' les a sûrmint jamais sièrvi ?

C' est Waimes èt nin Waime; e walon : Wéme. Lè S final o no français vét mètans dè l'étymologie :

Èle rivint dèl gimnastike èt dit a si-ome qu'lès valèts d'mandèt tofér âs crapôdes di fé l'rôle pace qu'i, d'hèt-i, èle li fèt bin !

Lu:

I d'mandèt çoula âs crapôdes po vèyi leûs p'tites culotes !

Lèy:

Djèl sé bin,... c'est po çoula qu'djèl catche divins m'sacoche !

Li mârdis, dji m' va djouwer â biyârd ! Si t' es vola, ça va. Si t' ès nén la, c' est tot fén parey !

Li mierkidi, dji m' va boere on vere, Si t' es vola, ça va. Si t' ès nén la, c' est tot fén parey !

Si feme lyi respond : « Avou mi, n a-st ene regue, Dji fwai l' amour a tote eure di nute et d' djoû. Si t' es vola, ça va. Si t' ès nén la, c' est tot fén parey ! »

C' est biesse mins c' est come ça

Deus crapâdes buvèt on café al terrasse d' ene cafetaria.

Ene des deus houke li sierveu et lyi dmande :

- Mi vloz vs Bén apoïter on souke, s' i vs plait ?
- Mins madame, dji vs end a ddja apoïté cénk bokets.
- Bén awè, mins il ont tertos fondou !

Docteur des biesses <> biesse di docteur

Li cinsresse a toumé malåde ! Li cinsî evoye Fernand, si vârlèt, cweri l' docteur.

- Bén Fernand, dji vs evoye cweri l' docteur et vos rivnoz avou l' ârtisse (vetrinaire).
- Bén, vos m' avoz dit k' elle aveut ene five di tchvâ !

prèmi citation 888 : Vuadeninas.

Elsenborn, c' est Èlssèbor' èt nin Elzenbôr

Küchelscheid : les deûs ptits ham-tias Küchelscheid èt Leykaul sè loumèt èssone « à Schayîre » èt nin Kuchelchinne;

Konzen : è walon : Cots' èt nin Conse; Lam-mersdorf n' a nou no walon cuènochu.

Lè greusse rotche (pîre do Dianle) sè loume èn' almand « Richelsley » : « Richels » = génitif à rapwèrter à « Reichenstein » (vî tèce=« Richwinstein ») ; ley = pîre, rotche. Seûlmint lè creû sè loume « Kreuz im Venn ».

L' ABERTEKE

Copinreyes

Copinreye di Bastogne

Tåves di rcâzaedje e walon tos les 3es londis do moes.

Racsegnes : Claudine Voz claudine-voz@hotmail.com

Copinreye di Libin

Tåvlêye di rcâzeus d' walon moen-nêye pa Djâke Dupuis. Ele si rashonne li dierin vénrdi do moes a 6 eures al nute al måjhon d' viyaedje di Libin (sol dilé d' l' eglijhe). Racsegnes : Emilie Lecuivre, Culture Haute-Lesse : 061/41 33 91 0498/17.24.67

Les conte-rindous sont so « Berde-laedje »

Cactaedjes di Mâmdey

Deus vénrdis par moes, di 8 e. a 10 e. al nute (a 6 e. po ene des cwate tropes), metous pa livea di cnoxhance do walon. Racsegnes : info@rcw.be

Tåvlêye di walon di Rotchfoirt

A « Ascoye Fâmene », les prumîs et troejhinme mierkidis do moes. Racsegnes : Désiré Malet d.malet-sonveau@skynet.be

Copinreye di Tchârnoe

(Tchaurnè, Charneux-Harsin)

Såle do viyaedje, li 3inme mârdis do moes Racsegnes : Josée Buron : joseeburon@hotmail.com

Li copinreye des trôs d' soteas, Tchôfontinne

Racsegnes : Marcel Louis (04 351 72 71 / 0474 29 02 59). causeriealusine@hotmail.be

Li copinreye di Ståvleu

si passe deus côps so l' moes, les prumî et l' troejhinme mierkidis, di 17 a 19 eures, å locå d' Electrabel. Racsegnes : 080 86 32 27.

Copinreyes do Roman Payis

Gré-Dwecea : a 2 e. di l' après-nonne, al såle di spòrts, li troejhinme londi do moes. Racsegnes : Guillaume Warnier.

Perwé : Racsegnes : Andrée Flesch 081 65 55 20; petitelouyse@yahoo.fr

Oû-l'-Grand : Racsegnes: Joseph Decossaux 019 63 49 61.

Soçnaedje di Djmepe-so-Sambe

Li mârdis, ene samwinne so deus. On câze did tot, mins nén d' politike ni di rlidjon Racsegnes : christiane.bi-name@euphony.net

Sicoles di walon

Univiersité des 3 côps 20 di Djiblou

tos les 15 djoûs, li djudi di 1e. 1/2 a 3e. 1/2 di l' après-nonne

Oditwere del Faculté d' Agronomie, sol site del faculté.

Univiersité des 3 côps 20 di Lidje

tos les vénrdis a 9 eures: Racsegnes: Anne Delporte, Esplanade de la paix 8/176, 4040 Hesta; Denise Willem, Avenue du centre 116, 4821 Dizon-Andrimont

Les scoles di Bive do bontins 2016

5 ashynnes : les **mârdis 8, 15, 22 et 29 di mæss et 5 d' avri 2016** a l' Aisse del Tuzance di Bive, di 14 e a 17 e. Racsegnes : centre.culturel@bievre.be, ou Madi d'Orchimont tel. 061 511165

Li 5 d' avri, c' est les scolîs ki fjhèt l' cours.

Tuzans teyâte

Li **26 di may 2016**, e Muzé do Vi-caedje des Walons a Lidje (*Musée de la Vie Wallonne*), djournêye di tuzaedje sol teyâte e walon. Deus tåvlêyes : ene so cmint scrire des pîces e walon, li deujhinme so l' es-sinnaedje (metaedje el sinne). Racsegnes : baptiste.frankinet@provincedeliege.be; maggy.pirrotte@provincedeliege.be, tel : 04/237.28.50.

VoBuze (Youtube)

<http://www.youtube.com/wlntv> ou don-bén :

<http://aberteke.walon.org>

* voye a Sint-Djâke-el-Galice : 3inme pârteye : Bourgosse Sint-Djâke (Jean Breuskin & Willy Marchal)

* Bagance (Loukîz p. 5)

Sol Toele walon-câzante

L' Aberteke

<http://aberteke.walon.org>

Videyos del tévé walon-câzante et viyès pådjes raponteyes.

L' eciclopedeye Wikipedia

a-st asteure 14.016 ârtikes (å 2 d' mæss 2016).

<http://wa.wikipedia.org>

Wiccionaire & DTW

<http://wa.wiktionary.org>

Gn aveut 18 600 ârtikes å 2 d' mæss 2016; DTW : <http://chanae.walon.org/lh/wa/dic/>

Libes programes éndjolikes

<http://walotux.walon.org>

Foroms et lisses

<http://berdelaedje.walon.org/>

Toplin d' l' ovraedje so li rfondaedje eyet l' DTW. Emiles pol samwinne ås lingaedjes walons.

<http://walon.cultureforum.net/>

On-z î rtrove des tecses evoyîs pa les oteurs e Feller ey eplaidîs vaici e rfondou. Metans les cis da Françwès Nyns, Jean Goffart u Christian Thirion (crakes del Blawete).

Payis conduze et walon

Pådje « Fesbok » avou beacôp do walon.

Fesbok då Djan Goffart

avou toplin des scrijhaedjes e walon

<https://www.facebook.com> pu cweri après Jean Goffart

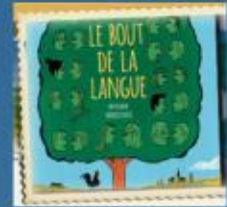
Muzêye do Pârlaedje

<http://www.museedelap parole.be/>

Pîce po ls efants a Bhô

Avou l' dame di scole di Bhô, on-z a emantchî ene pîce di teyâte po l' **25 di djun**. Li tite, c' est : « Batiste et Laliye », d' après ene compôzucion da Roger Renquin, di Ptît-Tier (Li Viye Sâme), et des arindjmints da Jean-Marie Hamoir et Jean-Paul Pirson. Racsegnes dé Christian Thirion so : epona53@hotmail.com u 0474 943413.

RANTOELE N° 77

* Ebagants et abagants

** Dispu Matfissalé (Lucyin Mahin) p. 3

** Çou ki dj' pinse des emigrés (Gérard Avril) p. 4

** Bagance (videyo del tévé walon-câzante) p. 5

* Bén-boere et bén-magnî p. 6

** Li maitrank (Yvon Laurent)

** Po-z aveur del lâme (André Lamborelle)

* L' Iye di Pâke et nozôtes (François Nyns) p. 7

* Li Superbâl (Jean Goffart) p. 8

* Belès Letes

** Li mâtourné (Lucyin Mahin) p. 9-10 & 15

** Tot fwait farene a s' molén (Jean-Pierre Vervier) p. 16

* BI (binde d' imådjes) : Walatlantide (III) (Djozéwal) p. 11-14

* Li leu-waerou di Cmanster (Philippe Bauduin) p. 17

* Ezès payis d' oyi (live acvierné pa Roland Thibeau) p. 18

* Dictionnaire di Tot l' Walon (Pablo Sarachaga) p. 19

* Teyâte e walon p. 20

** Nouve bibioteke di pîces (Joseph Docquier)

* Letes di cibernaivieus

** Bate di noûmots (Baptiste Frankinet) p. 21

** Stadje di scrijhaedje (Joëlle Spierkel) p. 21

** DVD, arivêye, endalaedje p. 21

** Rantoele 76 (Manfred Lejoly) p. 22

* Les crakes del Blawete (Christian Thirion) p. 22

